

Mikko Lahtinen

Lapuan lotasta O.W. Kuusiseen – suomalaiset stipendiaatit Venäjällä

Kari Ketola, *Ryssän koulussa. Suomalaisen Venäjän stipendiaatit autonomian aikana 1812–1917*. Finemor, Helsinki 2007. 267 s.

Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa tarkastettu Kari Ketolan väitöskirja avaa mielenkiintoisia näkökulmia suomalais-venäläisten suhteiden kehitykseen keisarin ajan Suomessa.

Itsekin Moskovan stipendiaattina 1960-luvulla Neuvostoliitossa opiskellut, sitten suurlähetystössä työskennellyt ja myöhemmin Venäjänkaupan tehtävissä toiminut kirjoittaja käy lävitse Aleksanterin yliopiston matkastipendijärjestelmän vaiheet sekä tarjoaa lukuisia esimerkkejä stipendiaateista ja näiden elämänvaiheista. Yli varsinaisen aiheensa kiinnostavia ovat arviot stipendijärjestelmän merkityksestä suomalais-venäläisten suhteiden kannalta.

Ketolan opinnäytteen liitteisiin sisältyy myös luettelo Venäjällä opiskelleista matkastipendiaateista ja lyhyempiä stipendejä nauttineista (yhteensä 383 henkilöä) sekä myös niistä hakijoista, joille stipendiä ei herunut. Kulttuurihistoriallisesti mielenkiintoista tietoa tarjoaa myös liite stipendiaattien laatimasta yli kolmestakymmenestä Tolstoi-käännöksestä alkaen Walter Groundstroemin *Kuvaelmia Sevastopolin piirityksestä* -suomenoksesta (1886) ja päättyen Joonas Jeremias Laherman ja Otto Wille Kuusisen kääntämään *Lasten kirjaan* (1916).

Stipendijärjestelmän kehitys

Ensimmäiset stipendiaatit lähtivät matkaan vuonna 1812, mutta pysyvä ja koko valtakunnassa ainutlaatuinen matkastipendijärjestelmä perustettiin yliopistoon vuonna 1841. Seuraavana vuonna, kansleri-perintöruhtinas Aleksanterin Suomen-vierailun yh-

teydessä asetettiin niin sanottu Aleksanterin stipendi, joka tarjosi kahdelle nuorelle tiedemiehelle, jotka olisivat olleet kahden edellisen vuoden aikana Venäjällä opiskelemissa, 4000 ruplan apurahat matkakassaksi.

Järjestelmä lupasi heti menestystä, sillä nuori orientalisti Georg August Wallin (1811–1852) saattoi Aleksanterin stipendin turvin toteuttaa tutkimusmatkansa Arabian niemimaalle. Tätä ennen hän oli voinut nauttia parin vuoden ajan (1840–1842) egyptiläisen sheikki Ayyad al-Tantavin opetuksesta Pietarissa. Tämän tuttavuuden merkitys Wallinin kehitykseen oli ratkaiseva.

Seuraavan vuosikymmenen lopulla (v. 1859) järjestelmää muutettiin siten, että myös virkamiehet ja tutkijat saattoivat hakea Venäjän matkastipendiä, sillä opettajatarpeen katsottiin tulleen tyydytetyksi. Vuoteen 1859 saakka matkastipendien yksinomaista tarkoituksena oli tehostaa venäjän opetusta lähettämällä Venäjälle suomalaisia, jotka palattuaan ryhtyisivät emämaan kielen opettajiksi. Stipendin ehtoihin sisältyikin vuodesta 1844 alkaen sitoutuminen viideksi vuodeksi opettajan tehtäviin. Opettajatarvetta lisäsi se, että virkamiesten, mukaan lukien papit, tuli toukokuusta 1818 alkaen esittää kirjallinen todistus venäjän taidostaan. Määräys oli voimassa (papistoa lukuun ottamatta) koko Venäjän vallan ajan, mutta käytännössä sen täyttämistä tuli muodollisuus.

Virkamiesten ja muun suomalaisen sivistyneistön venäjän taito ja maan historian, kulttuurin ja yhteiskunnan tuntemus oli keskimäärin perin vaatimatonta ja pieneen piiriin rajoittunut huolimatta siitä, että

venäjä oli oppikoulujen pakollinen oppiaine vuosien 1863–1872 vaihetta lukuun ottamatta. Poikkeuksen muodostivat Suomen asiain komiteassa, valtiosihteerin virastossa ja kenraalikuvernööriin kansliassa toimineet suomalaiset virkamiehet sekä Venäjällä kauppaa käyneet liikemiehet ja lukuisat Venäjälle muuttaneet suomalaiset. Suomalaisittain parasta venäjän kielen ja kulttuurin tuntemusta edustivat Haminan kadettikoulussa tai venäläisissä sotilasakatemioiden koulutetut keisarillisen armeijan sadat suomalaiset upseerit, tunnetuimpana kenraaliluutnantiksi ylennyt C. G. E. Mannerheim.

Myös Pietarin tiedeakatemiassa työskenteli suomalaissyntyisiä tiedemiehiä, joista maineikkain oli akateemikoksi kohonnut suomalais-ugrialaisten kielten tutkija, iittiläisen suutarin poika A. J. Sjögren (1794–1855). Hänen muuttonsa Pietariin vuonna 1819 liittyi venäläisten pyrkimykseen edistää suomensukuisten ja muiden vähemmistökansojen tutkimusta valtakunnan tehokkaan hallitsemisenkin edistämiseksi. Kuten Ketola muistuttaa, Venäjä oli Napoleonin Ranskan kukistuttua maailman johtava suurvalta ja loputtomien mahdollisuuksien maa.

Uhka ja mahdollisuus

Välttämättä suomalaisten osoittamassa vähäisessä kiinnostuksessa venäjää kohtaan ei ollut kysymys epäluuloisuudesta saati vihamielisyydestä, vaan siitä, etteivät suomalaiset katsooneet riittävästi hyötyvänsä venäjän taidosta ryhtyäkseen tätä muoto- ja ilmaiserikasta kieltä toden teolla oppimaan. Ketola korostaakin, että pakko-ope-

tuksesta ja kielitaitovaatimuksista huolimatta venäläiset vallanpitäjät karttoivat pakkotoimia ja suosivat pehmeämpiä menetelmiä suomalaisten ”lähentämiseksi” emämaahan. Vasta niin sanottujen sortovuosien myötä tilanne muuttui suomalaisten kannalta uhkaavaksi, kun shovinistiskonservatiiviset voimat olivat päässeet valtaan Venäjällä ja suomalaista virkakoneistoa uhkasi venäläistäminen.

Keisarin vallan alkuvuosien keskeinen venäjän kielen ja kulttuurin puolestapuhuja oli suomalaissyntyinen Gustaf Mauritz Armfelt, jolle Suomen asiat oli Pietarissa keskitetty. Hänen mukaansa venäjän taito oli suomalaisten oma etu. Kun virkamiehet osaisivat venäjää, suuriruhtinaskunnan hallinto voisi pysyä suomalaisten omissa käsissä, kun otaksuttu maan hallinnon venäjänkielistäminen ajan oloon pantaisiin toimeen. Kaiken kokeneelle Armfeltille oli selvää, että Venäjän etujen realistinen ymmärtäminen oli suomalaisten elinehto: ”Kaikki joka näyttää lähentävän meitä uuteen emämaamme antaa meille voimaa”; ”Nuorison tulee välttämättä oppia se kieli voidakseen valvoa ja auttaa Suomen menestystä.” (17 ja 18).

Armfeltin perusteluissa venäjän taito oli välttämätön myös sen tähden, että suomalaiset voisivat kaikin puolin käyttää hyväkseen otollisen asemansa valtakunnan länsilaidalla. Sivistyksellistä sillanrakennusta Venäjän ja Länsi-Euroopan välillä korosti myös suomalais-venäläisten suhteiden järjestelijänä sodan aikana ja heti sen jälkeen kunnostautunut piispa Jakob Tengström. Toisaalta Ruotsiin orientoituneissa piireissä venäjän opetuksen suhtauduttiin torjuen. Turun Akatemian rehtori Johan Bonsdorff esitti vuonna 1820, että ”jokaisen syntyperäisen suomalaisen, joka ei halua slaavilaista henkeä eikä slaavilaista kieltä tulevaisuudessa tässä maassa, tulee hävetä yli asetusten vaatimusten tähtäävää venäjän kielen harrastusta” (35).

Vastustuksesta huolimatta venäjän opetus käynnistettiin, mistä suuri ansi kuuluu Erik Gustaf Ehrenströmille (1791–1835). Moskovassa opiskeltuaan (1812–1813) hänet nimi-

tettiin vuonna 1816 Turun Akatemian venäjän lehtoriksi. Hän jaksoi taistella oppositiota vastaan vuoteen 1824 saakka. Ehrenströmin eron jälkeen venäjän kokeesta tuli pelkkä muodollisuus ja lupaavasti alkanut kielen ja kulttuurin harrastus tyrehtyi. Yliopiston siirtäminen idemmäksi Helsinkiin merkitsi kuitenkin akatemisen sivistyneistön aiempaa läheisempää yhteyttä venäläisiin ja uuden pääkaupungin muihin keskeisiin tahoihin.

Venäläisestä näkökulmasta katsottuna olennainen tavoite oli Suomen suuriruhtinaskunnan irrottaminen vuosisataisista yhteyksistään Ruotsiin. Luonnollisestikin venäläiset ymmärsivät tämän myös suomalaisten edun mukaiseksi, sillä avautuihan heille aivan toisenlaiset tulevaisuudennäkymät kukoistavan suurvallan kuin pienen Ruotsin yhteydessä.

Suomalaisten eliittien tulikin saada kokea, että uusi emämaa tarjosi moninkertaiset mahdollisuudet aiempaan elämään verrattuna. Venäläiset myös katsoivat, että ajanoloon venäjä korvaisi ruotsin hallinnon kielenä, mikä ei estänyt heitä suhtautumasta positiivisesti suomen kieleen kansan kielenä. Suomalaisen nationalismin kohotessa 1840-luvulta lähtien yhteiskunnallisesti vaikutusvaltaiseksi voimaksi venäläiset yleensä suhtautuivatkin myönteisesti suomalaisuuspyrkimyksiin, mikäli vain niiden kriittinen kärki kohdistui ruotsin kieltä ja ruotsalaismielisyyttä eikä hallitusvaltaa vastaan. Kukaan tuskin osasi kuvitella 1800-luvun alkuvuosikymmeninä, että suomesta muutamassa vuosikymmenessä – tai ylipäänsä – kehittyisi myös kirjallisen kulttuurin ja hallinnon kieli, jota maan sivistyneet säädyt opiskelisivat ja opettaisivat jälkeläisilleen.

Venäläisten suomalaismyönteisistä näkemyksistä huolimatta suomalaiset alkoivat 1840-luvun puolivälin tienoilta lähtien arvostella venäjän kielen opiskelua ja opetusta ”kansallisilla” argumenteilla. Samalla instrumentaalinen näkemys kielestä kommunikaation välikappaleena sai väistyä kielen ja kansallisen kulttuurin sidoksia korostaneiden ”orgaanisten” näkemysten tieltä. Kielen kansallista

merkitystä painottanut nationalistinen kehitys näkyi myös Venäjällä, jossa hovipiireissä edelleen suosittu ranskan tilalle alkoi tulla ”isänmaallisuutta” ilmentävä venäjä. Ketolan mukaan kansallistunteen herättämät aatteet olivat jo 1840-luvun alkupuolella voimistuneet Suomessa siinä määrin, että venäjä ”koettiin uhkana kansalliselle identiteetille” (37). Sitä hän ei kuitenkaan tarkemmin selvitä, mitä tähän ”identiteettikokemukseen” tuolloin sisältyi ja miksi erityisesti venäjän kielen katsottiin uhkaavan ”kansallista identiteettiä”.

Onhan toisaalta niinkin, että esimerkiksi suomalaismielen kehityksen kannalta keskeinen J. L. Runeberg yhdessä puolisonsa Fredrika Runebergin kanssa paneutui samoihin aikoihin innostuneessa ”tengströmiläisessä” hengessä venäjän kielen ja kirjallisuuden saloihin yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden professorina vaikuttaneen Jakov Grotin johdatuksella. Tämä pyrki yhdessä Pietarin yliopiston rehtori P. Pletnevin kanssa tekemään Runebergin teoksia tunnetuksi Venäjällä. Runebergien ohella moni muukin ajan suomalaismielinen katsoi, että juuri Venäjän suojassa suomalaisuudella ja suomalaisilla oli mahdollisuus kehittyä – myös vastaisia venäläistämispyrkimyksiä vastustamaan kykeneväksi voimaksi (ks. M. Klinge, *Poliittinen Runeberg*. WSOY, Helsinki 2004, erit. 376–379).

Ketolan mukaan ajanjaksona 1844–1863 venäjän kieli tuli jyrkän vastustuksen kohteeksi. Kuten sanottu, jakson lopussa venäjä tuli vapaaehtoiseksi aineeksi kouluissa (vuoteen 1872 saakka). Ketolan mielestä tämä ”kerto samalla venäjään kohdistuneiden intohimojen laantumisesta ja sen työntämisestä toisarvoiseen asemaan” (41). Tästä päätellen vapaaehtoisuus ei ollut niinkään ”jyrkän vastustuksen” tulosta, vaan ennemminkin seurausta suomalaisen yhteiskunnan suotuisasta kehityksestä Aleksanteri II:n aikana. Tunnetusti tuolle ajanjaksolle ei suinkaan ollut leimallista venäläisvastaisuus, saati separatismi, vaan päinvastoin molempien osapuolten kannalta poikkeuksellisen hedelmällinen yhteistoiminta. Ketolan esittämien tietojen

perusteella onkin vaikea suoraan päätellä, että Suomessa olisi tuolloin vallinnut ”jyrkkä vastustus” venäjän kieltä saati Venäjää ja venäläisyyttä kohtaan. Ennemminkin käsillä oli tilanne, jossa lojaali suhtautuminen hallitsijaan *salli* venäjän kielen työntämisen toisarvoiseen asemaan. Esimerkistä käy J. V. Snellman, joka vastusti venäjän kielen leviämistä, suhtautui torjuen venäläisiin siirtolaisiin ja tervehti ”onnellisena tosiasiana” pakkovenäjän poistamista, mutta osoitti silti ehdotonta lojaalisuutta keisarin suuntaan. Samoilla linjoilla oli myöhemmin myös Yrjö Koskinen. Lojalismin ansiota oli myös se, että keisari hyväksyi muiden uudistusten ohessa vuoden 1863 kielireskriptin, joka nosti suomen ruotsin rinnalle virkakielenä. Joka tapauksessa tilanne oli ambivalentti ja suhtautumistavat sisäisesti ja keskinäisesti ristivetoisia ja joustavia.

Tolstoita ja vihamieltä

Vuosisadan lopulla ja varsinkin keisarin vallan viimeisinä voidaan ehkä jo puhua ”ryssävihasta”, eikä vain vuosisatojen kokemuksen, kuten 1700-luvun sotien ja valloitusten myötä muodostuneesta pelosta ja epäluulosta itäistä valloittajaa kohtaan. ”Autonomiaa” uhanneet venäläistämistoimet saivat vastareaktiokseen negatiivisen suhtautumisen venäläisyyttä ja usein myös stipendiaattien oletettua ”epäisänmaallisuutta” kohtaan. Venäläisvastaisuutta esiintyi myös stipendiaattien keskuudessa, jos kohta myös turhautuneisuutta epäreilujen ennakkoluulojen paineessa. Toisaalta hakijoiden määrä kasvoi vuodesta 1890 tiukentuneiden kielitaitovaatimusten myötä, kun ne patistivat venäjänopintoihin. Venäläisvallan tai edes venäläisyyden vastustaminen ei ollutkaan ylittämätön este kieliopinnoille.

Esimerkiksi nuori Ilmari Calamnius (Kianto) oli stipendiaattina Moskovassa vuosina 1901–1903 ja sen jälkeen opetti venäjää Kajaanin yhteiskoulussa 1904–1906. Hän oli kirjeenvaihdossa Tolstoin kanssa ja omaksui tämän vaikutuksesta tolstoilaisuuden aatteekseen monen muun nuoren suomalaisen tapaan. Hän myös suomensi Jasnaja Poljanan

oraakkelin teoksia. Toisaalta impulsiivinen Kianto ei säästellyt sanojaan arvostellessaan venäläistä sortovaltaa ja vakuuttaessaan vankkumatonta isänmaallisuuttaan ja ”ryssävihaansa” (95). Sortovuosina Venäjällä opiskelleisiin lukeutui niin ”Lapuan lotta” Hilja Riipinen (1914) kuin J. K. Paasikivi (1891) ja O. W. Kuusinenkin (1914).

Kianto, kuten moni muukin nationalistiset aatteet omaksunut stipendiaatti, tekikin eron venäläisen kulttuurin merkittävien saavutusten ja vallassa olleiden voimien ”alhaisten” pyrkimysten välillä. Samaan ei aina kotimaassa kyetty, kun sortovalta ja venäläisyys tai venäjän kielen opettaminen/opiskeleminen ja ”epäisänmaallisuus” saivat yhtäläisyysmerkit välilleen. Yksipuolisia tietoja venäläisestä kirjallisuudesta osoitti myös V. A. Koskenniemi, jonka itsevarman arvostelun mukaan ”Tolstoin tyypeiltä puuttuu korkeampi intellektuaalinen elämä, joka tekisi ne siinä merkityksessä kulttuuria kantavaksi kuin esim. Goethen, Ibsenin ja Strindbergin tyytit [...] Venäläisen kirjallisuuden tyypeille ei yleensä ole olennaista se aktiivisuuden ja passiivisuuden, järjen ja sydämen tasapaino, joka on länsieurooppalaiselle kulttuuri-ihanteelle tunnusmerkkinen.” (198)

Koskenniemen esseen *Oriens an Occidens* (1912) kritiikin kohteena oli *Anna Karenina*, jonka suomenoksesta vastasi Venäjän stipendiaatti Eino Kalima. Hän suivaantui Koskenniemen yksioikoisesta tulkinnasta, mikä onkin ymmärrettävää ottaen huomioon Kaliman oman todellisen tietämyksen venäläisestä kirjallisuudesta.

Omahyväistä ignoranssia vastaan oli tuskallista taistella vihamielisessä tietämättömyyden ilmapiirissä. Sille tarjosi kaikupohjaa August Ahlqvist, joka oli esittänyt suosituksessaan *Muistelmia matkoilta Venäjällä 1854–1858*, että venäläinen ”latuskainen mielenlaatu” oli taannut sen, ettei tämä määrältään suuri kansa ollut kyennyt synnyttämään kuin ”yhden ainoan oikealla runoinnolla varustetun kirjoittajan nim. Puschkin’in”. Ainoa venäläisten keksimä tekninen laitekin, ”sa-

movara”, lieni sekin kiinalaista perua. (191)

Venäjän stipendiaattien kestäväksi ansioksi on luettava heidän merkittävä panoksensa venäläisen kirjallisuuden kääntäjinä. Tässä tehtävässä kunnostautui myös Arvid Järnefelt, joka monien käännöstöitensä ohella järjesteli yhteyksiä suomalaisten ja Tolstoin välillä sekä laati katsauksia venäläisestä kirjallisuudesta ja kulttuurielämästä. Järnefeltin harastusten pohjana oli kodin myönteinen ilmapiiri slaavilaista kulttuuria kohtaan. Sama päti monen muunkin stipendiaatin tapauksessa. Järnefelt oli kuitenkin erityistapaus, sillä tulihan hänen äitinsä Elisabeth balttilais-venäläisestä von Jürgensburgien sivistys-suvusta. Elisabeth Järnefeltin kirjallisuudessa piirissä Juhani Aho ja moni muu suomalainen saikin ensi kosketuksensa venäläisen kirjallisuuteen. Arvid Järnefeltin mukaan oli vain harvoja kansoja, ”jotka antaisivat kirjallisuudelle semmoista arvoa ja merkitystä kuin sille antaa Venäjä” (190).

Huvia ja hyötyä

Ryssän koulussa on tutustumisen arvoinen teos, vaikka sen luettuaan jääkin kaipaamaan vielä monisylisempää ja systemaattisempaa hahmotusta suomalaisten suhtautumisesta Venäjään ja venäläisyyteen keisarin ajan Suomessa. Koska Ketolan tutkimuksen fokus on stipendiaateissa, on ymmärrettävää, että kysymyksessä ei ole laaja-alainen selvitys suomalaisten suhtautumistapojen kehityksestä. Sellainen edellyttäisi paitsi vallitsevien suhtautumistapojen analysoimista, myös aina sittenkin ristiriitaisen ja moneen suuntaan vetävän historiallisen todellisuuden ristivalaistusta. Suomalaisten onneksi maata ei koskaan onnistuttu venäläistää, mutta tuskinpa haitaksi nykyäänkään olisi se, että Venäjää ja venäläisyyttä tunnettaisiin paljon paremmin ja syvemältä. Näissäkin opinnoissa hyödyn ja huvin tulisi liittyä toisiinsa, jotta ei kävisi niin kuin ”pakkoruotsin” tapauksessa näyttää käyneen – voimia kuluu, mutta tulokset ovat laihanlaisia.